Ihmisoikeusliiton lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi avioliittolain muuttamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi (HE 172/2021 vp) sekä lakialoitteesta laeiksi rikoslain 25 luvun ja avioliittolain 19 §:n muuttamisesta (LA 39/2019 vp)

Ihmisoikeusliitto kiittää eduskunnan lakivaliokuntaa mahdollisuudesta lausua hallituksen esitykseen pakottamalla solmitun avioliiton purkamisesta sekä lakialoitteeseen pakottamalla solmitun avioliiton purkamisesta ja avioliittoon pakottamisen kriminalisoimisesta. Ihmisoikeusliitto seuraa kokonaisvaltaisesti Suomen ihmisoikeustilannetta ja vaikuttaa ihmisoikeuksien toteutumisen puolesta. Yksi painopisteistämme on sukupuolittuneen väkivallan vastainen työ, ja siinä olemme keskittyneet niin kutsuttuun kunniaan liittyvään väkivaltaan, mukaan lukien pakkoavioliitot ja tyttöjen sukuelinten silpominen (FGM).

Hallituksen esitys pakkoavioliittojen purkamiseksi on tervetullut ja tärkeä uudistus. Esitykseen sisältyy Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan kuitenkin myös puutteita sekä täsmennystä vaativia seikkoja. Se ei nykymuodossaan kaikilta osin huomioi pakkoavioliittojen moninaisuutta eikä siten paranna kaikkien avioliittoon pakotettujen oikeusturvaa.

Taustaa

Avioliittoon pakottamista esiintyy eri muodoissa myös Suomessa. Tämä käy ilmi Ihmisoikeusliiton (2016) ja Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin (2017) selvityksistä sekä oikeusministeriön (2019) muistiosta.

Pakkoavioliitto on moninainen ilmiö. Avioliittoon pakottamista esiintyy ainakin nk. kunniaan liittyvän väkivallan kontekstissa ja osana ihmiskauppaa. Avioliittoon pakottaminen tapahtuu usein perhe- tai sukupiirissä, erityisesti silloin kun kyse on tapaperinteen noudattamisesta tai perheen ja suvun kunnian suojaamisesta tai palauttamisesta. Aina taustalla ei välttämättä ole kunniakäsityksiin liittyvää kontrollia, vaan kyseessä saattaa olla esimerkiksi perinne, jossa kahden eri kylän nuoret naitetaan toisilleen yhteistyön jatkumiseksi ja vahvistamiseksi. Kunniakysymyksiin liittyviä pakkoavioliittoja puolestaan voidaan solmia esimerkiksi, jotta vältyttäisiin perheen tai suvun maineen tahraamiselta. Avioliittoon pakottaminen voi olla seurausta myös siitä, että jonkun perheenjäsenen katsotaan käyttäytymisellään aiheuttaneen paheksuntaa yhteisön silmissä.

Suomessa pakkoavioliitot voivat näyttäytyä esimerkiksi niin, että ulkomailta muuttavan pariskunnan jompikumpi osapuoli on pakotettu naimisiin tai että Suomessa asuva alaikäinen tyttö pakotetaan avioliittoon hänelle aiemmin tuntemattoman, ulkomailla asuvan miehen kanssa. Tämä voi tapahtua

esimerkiksi tytön vanhemman tai vanhempien alkuperäiseen kotimaahan suuntautuvalla kesälomamatkalla. Toisaalta avioliittoon pakottamista voi esiintyä myös muun muassa evankelis-luterilaisissa herätysliikkeissä tai romaniyhteisöissä.

Kattavia tilastoja pakkoavioliittojen määrästä Suomessa ei ole saatavilla. Ilmiö nousee kuitenkin säännöllisesti esiin sekä aiheen parissa toimivien järjestöjen työssä että ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmässä. Vuonna 2021 auttamisjärjestelmän piiriin otettiin 63 henkilöä pakkoavioliiton perusteella. Tapauksista 22:lla oli kytköksiä Suomeen. Tuomioita avioliittoon pakottamisesta ei kuitenkaan ole tullut, eivätkä tapaukset useinkaan etene rikosprosessissa. Osin syynä on se, että ihmiskauppalainsäädäntö ei sovellu osaan pakkoavioliittotapauksista. Osin kyse on myös siitä, että pakkoavioliittojen tutkinnassa on haasteita liittyen mm. näyttökysymyksiin sekä siihen, että pakkoavioliittoja ilmiönä ei ehkä ymmärretä riittävästi.

Avioliittoon pakottaminen on naisiin kohdistuvan väkivallan ja sukupuolittuneen väkivallan muoto. Se on määritelty ihmisoikeusloukkaukseksi useissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, kuten YK:n naisten oikeuksien sopimuksessa ja Euroopan neuvoston yleissopimuksessa naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta eli nk. Istanbulin sopimuksessa.

Istanbulin sopimus velvoittaa sopimusvaltioita kriminalisoimaan avioliittoon pakottamisen (artikla 37) ja mahdollistamaan pakkoavioliiton mitätöinnin, kumoamisen tai purkamisen ilman uhrille koituvaa kohtuutonta hallinnollista tai taloudellista taakkaa (artikla 32). Suomi ratifioi sopimuksen vuonna 2015. Sopimusta valvova kansainvälinen Grevio-komitea suositteli Suomelle vuonna 2019, että Suomi muuttaisi lainsäädäntöään vastaamaan sopimuksen velvoitteita. Tällä hetkellä Suomen valtio ei täysimääräisesti toteuta kansainvälisiä velvoitteitaan pakkoavioliittoja koskevaan lainsäädäntöön liittyen.

Pakkoavioliiton purkaminen – kumoaminen vai mitätöinti?

Kommentoitava oleva hallituksen esitys pakkoavioliittojen purkamisesta ehdottaa mahdollisuudeksi pakkoavioliiton kumoamista. Tällöin, kuten esitys toteaa, oikeusvaikutukset olisivat samat kuin avioerossa. Puolisoiden siviilisääty kuitenkin palautuisi siihen, mikä se oli ennen avioliittoa. Avioeron hakemisesta poiketen kumoamisen hakeminen olisi esityksen mukaan maksutonta.

Esityksessä todetaan, että kumoaminen antaisi avioliittoon pakotetulle sekä taloudellista että oikeudellista suojaa. Esimerkiksi avioliitossa syntyneet lapset säilyttäisivät statuksensa niin, että aviomies olisi automaattisesti lasten isä ja lapsilla olisi oikeus elatukseen. Kumoamisen vaikutuksia erilaisissa pakkoavioliittotilanteissa tulisi Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan vielä pohtia. Avioliittoon pakottaminen on monimutkainen ilmiö ja tilanteet hyvin moninaisia. Tämän vuoksi

kumoamisvaihtoehto ei tosiallisesti paranna kaikkien pakkoavioliitossa elävien mahdollisuuksia purkaa avioliitto.

Kääntöpuolena kumoamisvaihtoehdossa on esimerkiksi se, että huoltajuuden säilymisen kautta puolisoaan kohtaan väkivaltaa käyttänyt mies saisi tietoa entisen puolisonsa asuinpaikasta ja voisi vaikuttaa lapsia koskeviin päätöksiin, jolloin hyväksikäyttö ja väkivalta saattaisivat jatkua.

Lisäksi on erittäin tärkeää huomioida, että avioliittoon pakotettu osapuoli ei aina ole puolisoista taloudellisesti heikommassa asemassa. Joissakin tapauksissa avioliittoon pakottamisen varsinaisena tarkoituksena on voinut olla taloudellinen hyväksikäyttö. Kumoaminen ei ole edellä mainituissa tapauksissa avioliittoon pakotetun etujen mukaista. Kohtuutonta oikeudellisten vaikutusten säilyminen on myös sellaisten avioliittoon pakotettujen henkilöiden kannalta, joiden liitto on lapseton ja on saattanut kestää hyvinkin vähän aikaa. Erityisesti näissä tapauksissa on myös kohtuutonta, että pakotetusta avioliitosta jää merkintä rekistereihin.

Hallituksen esityksessä on käsitelty myös mahdollisuutta pakkoavioliiton mitätöintiin. Pia Kauman (kok.) ym. lakialoitteessa (LA 39/2019 vp) pakkoavioliiton purkamisen menetelmäksi ehdotetaan mitätöintiä. Mitätöinnissä kaikki avioliiton aikana syntyneet oikeusvaikutukset pyyhkiytyisivät pois ja puolisoiden siviilisääty palautuisi siihen, mikä se oli ennen pakkoavioliiton solmimista.

Jotta erilaisissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturva toteutuisi, avioliittolakiin tulisi kirjata kumoamisen lisäksi myös mahdollisuus mitätöintiin. Ellei tämä ole mahdollista, tulee muilla tavoin Istanbulin sopimuksen mukaisesti varmistaa, ettei uhrille koidu pakkoavioliiton purkamisesta kohtuutonta taloudellista taakkaa myöskään silloin, kun avioliittoon pakotettu on paremmassa taloudellisessa asemassa kuin puolisonsa. Lisäksi tulee varmistaa uhrin ja liitossa syntyneiden lasten oikeusturva myös tapauksissa, joissa heihin tai johonkin heistä kohdistuu väkivaltaa. Olisi myös syytä pohtia, voisiko tiedot pakkoavioliitosta poistaa rekistereistä uhrin näin toivoessa.

Ihmisoikeusliitto kannattaa hallituksen esitykseen lausuntokierroksen jälkeen tehtyä muutosta, jonka mukaan pakkoavioliiton purkamisen hakemiselle ei ole määräaikaa. Tämä on hyvin tärkeää, sillä pakkoavioliiton osapuolet voivat olla hyvinkin nuoria avioliiton solmimishetkellä. Voi viedä vuosia, että uhri tulee tietoiseksi itseensä kohdistuneesta ihmisoikeusloukkauksesta. Istanbulin sopimus määrittelee avioliittoon pakottamisen jo itsessään väkivallan muodoksi. Lisäksi pakkoavioliitossa saattaa esiintyä monenlaista väkivaltaa sekä kunniakäsityksiin liittyvää yhteisöllistä painostusta. Nämä seikat voivat tehdä pakkoavioliitosta irtautumisen hyvin vaikeaksi. Avioliittoon pakotettu osapuoli ei myöskään välttämättä tunne Suomen oikeusjärjestelmää tai osaa hakea apua.

Ihmisoikeusliitto pitää tärkeänä myös sitä, että hakemus on esityksen mukaan maksuton ja että avioliittoon pakotettu saa riittävästi tietoa avioliiton purkamisen vaihtoehdoista sekä voi tehdä päätöksen siitä, mitä menettelyä haluaa käyttää. Ihmisoikeusliitto katsoo, että **on tärkeää kirjata ne**

toimet, joilla varmistetaan uhrille riittävä oikeudellinen neuvonta. Neuvonnan tulee olla avioliittoon pakotetulle helposti saavutettavaa ja maksutonta (Istanbulin sopimus artikla 32). Lisäksi tämän yhteydessä **uhria tulee tiedottaa saatavilla olevista tukipalveluista sekä tarjota tarvittaessa suojelua**. Lisäksi **tulee varmistaa, että pakkoavioliiton uhrin mahdollisuus esimerkiksi oleskelulupaan ei huonone avioliiton purkamisen vuoksi**.

Ihmisoikeusliitto katsoo myös, että lain säätämisen yhteydessä **pakkoavioliiton määritelmää tulee selkeyttää.** Täsmällinen määritelmä helpottaa näytön osoittamista ja antaa poliisille ja tuomioistuimille selkeät ja yhdenmukaiset kriteerit siitä, millaista näyttöä pidetään uskottavana ja riittävänä. Luontevaa olisi tehdä tämä avioliittoon pakottamisen kriminalisoinnin yhteydessä. **Näyttökynnyksen tulee olla matala**, sillä avioliittoon pakottamisen osoittaminen voi olla ongelmallista erityisesti silloin, kun suku tai muu lähipiiri on mukana pakottamisessa.

Kuten hallituksen esityksessä todetaan, pakkoavioliiton purkaminen, riippumatta siitä, miten se tehdään, saattaa altistaa uhrin hankalaan asemaan omassa yhteisössään. **Lainsäädännöllä on pakkoavioliitosta irtautumisen kokonaisuudessa varsin pieni rooli, eikä liene realistista löytää ratkaisua, joka olisi kaikkien pakkoavioliitossa olevien kannalta ihanteellinen. Kyseessä oleva hallituksen esitys, täydennettynä aiemmin esitetyillä muutosehdotuksilla, lähtökohtaisesti kuitenkin vahvistaisi Suomessa elävien avioliittoon pakotettujen oikeusturvaa.**

Avioliittoon pakottamisen rangaistavaksi säätäminen

Avioliittoon pakottamisesta voidaan rangaista Suomen rikoslaissa ihmiskauppana (25 luku 3 §), törkeänä ihmiskauppana (25 luku 3 a §) tai pakottamisena (25 luku 8 §). Ihmisoikeusliitto katsoo kuitenkin, että nykylainsäädäntö ei riitä uhrien oikeusturvan toteutumiseksi ja avioliittoon pakottamiseen syyllistyneiden saattamiseksi rikosvastuuseen.

Ihmisoikeusliitto kannattaa em. lakialoitteen (LA 39/2019 vp) ehdotusta, jonka mukaan avioliittoon pakottaminen sekä henkilön houkutteleminen toiseen valtioon pakkoavioliittoa varten kriminalisoidaan omana rikosnimikkeenään. Samoin tulee Istanbulin sopimuksen artikla 41:n mukaan kriminalisoida niiden yritys ja niihin avunanto.

Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan avioliittoon pakottamisen rangaistavuus tulee ulottaa myös avioliittoihin, jotka eivät ole Suomessa juridisesti päteviä. Vaikka olemassa ei ole tilastoja siitä, paljonko Suomessa on pelkästään uskonnollisin tai kulttuurisin menoin solmittuja liittoja, yleinen käsitys ilmiön parissa toimivien keskuudessa on, että näitä on merkittävä osa kaikista liitoista, ml. pakkoavioliitoista. Yhteisöissä, joissa em. liittoja solmitaan, niitä pidetään samanarvoisina kuin juridisesti päteviä liittoja. Mikäli lainsäädäntö jättää ei-pätevät pakkoavioliitot rangaistavuuden ulkopuolelle, monet kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevat henkilöt jäävät

vaille oikeuksiaan. Lisäksi niiden jättäminen lainsäädännön ulkopuolelle loukkaa yhdenvertaisuuden periaatetta: jotkut pakkoavioliiton uhrit saavat suojelua ja valtio tunnustaa heidän joutuneen ihmisoikeusloukkauksen ja rikoksen kohteeksi, toiset taas jäävät vaille oikeuksiaan.

Vaikka Istanbulin sopimus ei velvoita kriminalisoimaan ei-päteviä avioliittoja, niihin tulee Ihmisoikeusliiton mukaan soveltaa samaa rangaistavuutta kuin juridisesti päteviin pakkoavioliittoihin, jotta erilaisissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturva toteutuu. Tähän ratkaisuun ovat pakkoavioliittoja koskevassa lainsäädännössään päätyneet Norja, Ruotsi ja Tanska.

Avioliiton solmimisen pakottamisen lisäksi rangaistavuus tulisi ulottaa myös tapauksiin, joissa alun perin ainakin näennäisellä suostumuksella solmitusta avioliitosta ei pääse pois. Esimerkiksi kunniaan liittyvän väkivallan kontekstissa (myös väkivaltaisen) avioliiton jatkamiseen liittyy usein vahvaa yhteisöllistä painostusta ja henkistä tai fyysistä väkivaltaa tai uhkailua. Tunnusomaista avioliitossa pysymisen pakottamiselle kunnian väkivallan kontekstissa on se, että avioliitosta irtautumisen estäminen voi olla osa pitkää jatkumoa, jossa uhrilla ei ole ollut tosiasiallisia mahdollisuuksia päättää esimerkiksi avioitumisesta tai lasten hankkimisesta, määrästä tai ajankohdasta. YK:n naisten syrjinnän poistamista käsittelevä CEDAW-komitea ja lapsen oikeuksien komitea toteavat yhteisessä haitallisia perinteitä koskevassa suosituksessaan, että pakkoavioliitto voidaan määritellä myös avioliitoksi, josta toisen osapuolen ei sallita lähtevän.

Kun pakkoavioliittoja koskevaa lainsäädäntöä nyt Suomessa luodaan, on tärkeää, että lähtökohtana on erilaisissa tilanteissa olevien pakkoavioliiton uhrien oikeuksien täysimääräinen toteutuminen.

Säätämällä avioliittoon pakottamisen rangaistavaksi rikoslaissa omana säännöksenään sekä mahdollistamalla pakkoavioliiton purkamisen muutenkin kuin avioerolla Suomen valtio toteuttaisi Istanbulin sopimuksen artiklojen 32 ja 37 velvoitteet. Lainsäädäntö antaisi myös selkeän viestin siitä, että avioliittoon pakottaminen on paitsi rikos, myös ihmisoikeusloukkaus ja sukupuolittuneen väkivallan muoto, jota Suomen valtio ei hyväksy. Yhdessä muiden nk. kunniaan liittyvän väkivallan torjumiseksi tehtävien toimenpiteiden - kuten Naisiin kohdistuvan väkivallan torjuntaohjelman 2020-2023, Väkivallaton lapsuus –toimenpidesuunnitelman 2020-2025 ja järjestöjen tarjoaman ennaltaehkäisevän asennemuutostyön sekä uhreille ja tekijöille suunnattujen palveluiden – kanssa se vahvistaa pakkoavioliitoissa elävien oikeusturvan toteutumista.

Tiivistelmä:

- Avioliittolakiin tulisi kirjata kumoamisen lisäksi myös mahdollisuus mitätöintiin tai vähintäänkin muilla tavoin varmistaa erilaisissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturvan toteutuminen
- Pakkoavioliiton määritelmää tulee täsmentää ja näyttökynnyksen tulee olla matala
- Uhrien tuki, suojelu ja palveluihin pääsy tulee varmistaa

- Avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta koskeva rikoslain valmistelu ja pakkoavioliittojen purkamista koskeva avioliittolain valmistelu tulee sovittaa yhteen määritelmän, näytön ja uhrin kokonaistilanteen arvioinnin osalta
- Avioliittoon pakottaminen tulee kriminalisoida omana rikosnimikkeenään
- Kriminalisoinnin tulee kattaa myös liitot, jotka eivät ole Suomessa juridisesti päteviä
- Kriminalisoinnin tulee kattaa myös avioliitossa pysymiseen pakottaminen

Lisätietoja: Johanna Latvala, Sukupuolittuneen väkivallan vastaisen työn asiantuntija, Ihmisoikeusliitto johanna.latvala@ihmisoikeusliitto.fi, puh. 044 7061447

Viitteet:

Committee on the Elimination of Discrimination against Women & Committee on the Rights of the Child 2014: Joint general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/general comment No. 18 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices, s. 8. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/627/78/PDF/N1462778.pdf?OpenElement

Hansen, Sams, Jäppinen ja Latvala 2016 *Kunniakäsitykset ja väkivalta. Selvitys kunniaan liittyvästä väkivallasta ja siihen puuttumisesta Suomessa*. Ihmisoikeusliitto. https://ihmisoikeusliitto.fi/wp-content/uploads/2016/06/Kunniak%C3%A4sitykset-ja-v%C3%A4kivalta_B5_netti-002.pdf

Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä. Tilastot: uudet asiakkaat 2021. https://www.ihmiskauppa.fi/materiaalipankki/tilastot_ja_tilannekatsaukset/ihmiskaupan_uhrien_auttamisjarjestelman_vuosikatsaus_2021/tilastot_uudet_asiakkaat_2021

Toivonen 2017 *Pakkoavioliittojen esiintyminen ja ilmitulo Suomessa*. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti, selvitysmuistio. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/231641/8b68f4a4_8c0e_43e0_9314_a40af9e4c56f.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Pakkoavioliittojen ehkäisyn ja torjunnan tilannekuva sekä kartoitus jatkotoimenpiteistä 2019. Oikeusministeriö, muistio. OM 1/41/2017 https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/4750802/Muistio+Pakkoavioliittojen+ehk%C3%A4isyn+ja+torjunnan+tilannekuva+sek%C3%A4+kartoitus+jatkotoimenpiteist%C3%A4+.pdf/6ba42422-92ab-9ef8-b476-33b0fcf08eec